

ՄԱԿՐՈՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ ԵՎ ՖԻՆԱՆՍՆԵՐ

ԱՆՆԱ ԱՍԼԱՆՅԱՆ

ՀՊՏՀ տ.գ.դ., պրոֆեսոր

ԲԱՐՃՐԱԳՈՒՅՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ԵՎ ՖԻՆԱՆՍԱՎՈՐՄԱՆ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՓՈՐՁԸ ԵՎ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ

Բարձրագույն կրթության զարգացումը աշխարհի գրեթե բոլոր երկրներում համարվում է ազգային առաջնահերթ խնդիրներից մեկը, որով մեծապես պայմանավորված է ցանկացած երկրի սոցիալ-տնտեսական առաջընթաց: Մասնագետների դիտարկումներով զարգացած տեղեկատվական հասարակություն ստեղծելու համար երկրի բնակչության կեսից ավելին պետք է ունենա բարձրագույն մասնագիտական կրթություն: Ազգային բարգավաճման, երկրի տնտեսական, քաղաքական բարեկեցության և կրթության անմիջական կապն ակնհայտ է: Այսպես, օրինակ՝ Կանադայում բարձրագույն կրթություն ունեցողները կազմում են աշխատունակ տարիքի բնակչության 30%-ը, Շվեյցարիայում՝ 24%-ը, Ճապոնիայում՝ 21%-ը, Ֆինլանդիայում՝ 18%-ը, Ֆրանսիայում՝ 15%-ը: ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի կանխատեսումներով քսանմեկերորդ դարում բարեկեցության առավել բարձր մակարդակի կհասնեն այն երկրները, որտեղ աշխատունակ բնակչության 40-60%-ը կունենա բարձրագույն մասնագիտական կրթություն¹: Ամերիկյան աշխատուժի շուրջ 60%-ն ունի բարձրագույն կրթություն, որն աշխարհում ամենաբարձր ցուցանիշներից մեկն է²: Այստեղ գործում է զարգացած և ճկուն բարձրագույն կրթության համակարգ, որը համարվում է լավագույններից մեկը: Այն աշխարհում ամենաշերտավորվածն է և ապակենտրոնացվածը՝ ֆեդերալ կառավարությունը, համաձայն սահմանադրության, իրավունք չունի սահմանելու համընդհանուր կրթական համակարգ, որոշելու տարվող քաղաքականությունը կրթական բոլոր օղակների համար: Բոլոր որոշումներն այս հարցերի վերաբերյալ ընդունվում են տեղական իշխանությունների (հիմնականում նահանգային) կողմից: ԱՄՆ-ի բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների համակարգում հիմնականը երկամյա, չորսամյա քոլեջներն են ու համալսարանները: Յուրաքանչյուր նշված օղակում գործում են ինչպես պետական, այնպես էլ մասնավոր ուսումնական հաստատություններ: Բուհերի կեսից ավելին (55%) մասնավոր է, սակայն քանի որ դրանք հիմնականում սակավաթիվ ուսանողներ ունեն (1000 մարդուց պակաս), նրանցում սովորողները կազմում են ուսանողների թվաքանակի 20%-ը, իսկ հիմնական մասը՝ շուրջ 80%-ը, սովորում է պետական բուհերում: Բուհական համակարգի մեջ մտնում են շուրջ 3638 համալսարաններ և քոլեջներ, այդ թվում՝ 1469 ուսուցման երկամյա ժամկետով, կազմում են 40%, առավել հայտնի համալսարանները, որոնք միաժամանակ խոշոր գիտական կենտրոններ են՝ 125, կազմելով ընդհանուր թվաքանակի 6%-ը³: Բարձրագույն կրթության համակարգի հիմքը կազմում են համալսարանները: Դրանց մեծամասնություն տարբեր տեսակի դպրոցների, քոլեջների, ինստիտուտների, գիտահետազոտական կենտրոնների ամբողջություն է, որտեղ կենտրոնացված է գիտահետազոտական աշխատանքների իրականացման և կադրերի պատրաստման հիմնական ծավալը: Ամենահայտնի համալսարաններն են Հարվարդի, որն ԱՄՆ-ի առաջին համալսարանն է, հիմնադրվել է 1636թ., Կոլումբիայի (1754թ.), Պրինստոնի (1746թ.), Պենսիլվանիայի (1740թ.), Նյու Յորքի (1831թ.) և այլն: Ամերիկյան համալսարանները համարվում են աշխարհում լավագույնները: Նրանք ձգտում են բավարարել պահանջները, ինչպես գուտ տեսական մշակումների ոլորտում, այնպես էլ գործնական հետազոտությունների բնագավառում: Այստեղ ուսումնական ծրագրերն ունեն լավագույն տեխնիկական հագեցվածություն, իսկ ուսանողները՝ լայն հնարավորություններ՝ ինքնուրույն գիտական, ստեղծագործական աշխատանք իրականացնելու համար, ինչն իր հերթին խրախուսում է հետաքրքրություն

¹ Бабкина О. В. Зачем реформировать высшую школу. // Зеркало недели. - М.: 2000, № 11(284), стр. 32.

² Супян В.Б. Образование в США: состояние и приоритеты развития. // США и Канада. - М.: 2000, № 1, стр. 90.

³ Эймс Макгиннес Мл. Многообразие, открытость и гарантия качества. Политика в области высшего образования в США, http://www.ug.ru/ug_pril/az/96/08/05.html.

ընտրած մասնագիտության նկատմամբ: Բոլոր համալսարանները, այդ թվում՝ նաև մասնավոր, որպես շահույթի ստացման նպատակ չհետապնդող կազմակերպություններ ("non-profit organizations"), ամբողջությամբ ազատված են բոլոր տեսակի հարկերից, բացի աշխատավարձից կատարվող սոցիալական բնույթի վճարումներից և եկամտահարկից: Ամերիկյան համալսարաններին բնորոշ է միասնական կրթական ստանդարտների և հավատարմագրումների բացակայություն, իսկ ուսուցման որակի գրավականը հիմնականում տվյալ համալսարանի վարկանիշն է (համբավը):

Համալսարաններն ու քոլեջները եկամուտներ են ստանում ամենատարբեր աղբյուրներից: Այդ թվում՝ նահանգների, իշխանության տեղական մարմինների բյուջեներից, ուսանողներից գանձվող ուսման վարձից, տարբեր տեսակի ծառայությունների մատուցումից, ֆեդերալ կառավարության կողմից տրվող օգնություններից, տարբեր տեսակի հիմնադրամներից, մասնավոր կազմակերպություններից և այլն:

Պետական և մասնավոր բուհերի ֆինանսավորման միջև հիմնական տարբերությունն այն է, որ առաջիններն իրենց հիմնական միջոցները ստանում են նահանգի կառավարությունից, իսկ երկրորդները՝ գանձվող ուսման վարձերից: Մասնավոր բուհերում ուսման վարձը, որպես կանոն, ավելի բարձր է, սակայն այդ բուհերն ուսանողներին սովորաբար տրամադրում են զգալի ֆինանսական օգնություն: Ընդ որում՝ մասնավոր բուհերը կարող են ստանալ նպատակային ֆինանսական աջակցություն պետական աղբյուրներից: Ամերիկյան օրենսդրությամբ անապահով, ինչպես նաև բնակչության միջին խավերի պատկանող ուսանողներին նախատեսվում է զգալի օգնության տրամադրում ֆեդերալ բյուջեից: Այդ օգնությունը հիմնականում տրվում է տարբեր թոշակների, անհատույց երաշխավորված փոխառությունների, դրամաշնորհների և այլ ձևերով:

Բարձրագույն կրթության կազմակերպման և իրականացման կարևորագույն հարցերից մեկը ֆինանսավորման հիմնախնդիրն է: Գոյություն ունեն բարձրագույն կրթության ֆինանսավորման տարբեր համակարգեր, սակայն այդ հիմնախնդիրը կարելի է ասել ոչ մի երկրում չի գտել իր օպտիմալ ու վերջնական լուծումը և մշտապես վերանայվում է: Ներկայումս աշխարհում գործում է ֆինանսավորման աղբյուրների բազմաբնույթ համակարգ: Գոյություն ունեցող ֆինանսավորման հիմնական աղբյուրները կարելի է դասակարգել հետևյալ խմբերի՝ պետական, մասնավոր, կորպորատիվ: Այսպիսով, գոյություն ունի մասնագիտական կրթության ֆինանսավորման աղբյուրների դիվերսիֆիկացում: Ֆինանսավորման աղբյուրների դիվերսիֆիկացման գործընթացը դիտվում է աշխարհի շատ երկրներում: Ամենուրեք այդ գործընթացին բնորոշ են մասնագիտական կրթության ծախսերի բյուջետային ֆինանսավորման կրճատումը և արտաբյուջետային աղբյուրների ընդլայնումը: Բարձրագույն կրթության ֆինանսավորման հիմնական աղբյուրներ են դիտվում սովորողների միջոցները և գործատուների կողմից այդ ուղղությամբ կատարվող ծախսերը:

Ներկայումս գրեթե ամենուրեք բարձրագույն ուսումնական հաստատություններին իրավունք է վերապահվում հայթայթել ֆինանսավորման լրացուցիչ աղբյուրներ, և պետությունը նրանց ամեն կերպ աջակցում է: Ընդ որում՝ բոլոր երկրներին բնորոշ են ֆինանսավորման աղբյուրների բազմազանություն և բազմաբանակություն: Այն առավել բնորոշ է ԱՄՆ-ին, որտեղ ֆինանսավորման աղբյուրների կառուցվածքում 16%-ը կազմում են հատկացումները ֆեդերալ կառավարությունից, 38%-ը՝ հատկացումները նահանգների կառավարություններից և տեղական իշխանության մարմիններից, 33%-ը՝ ուսանողների ուսման վարձից և 13%-ը՝ հատկացումները մասնավոր կազմակերպություններից, հիմնադրամներից և այլ աղբյուրներից: Հատկանշական է, որ պետական ուսումնական հաստատություններն իրենց ֆինանսավորման շուրջ կեսը (46%) ստանում են մասնավոր աղբյուրներից, մասնավորները՝ իրենց ֆինանսավորման քառորդը (25%) ստանում են պետական աղբյուրներից՝ հիմնականում ֆեդերալ դոտացիաների ձևով¹: Այսպես, որպես կանոն, ամերիկյան համալսարանի բյուջեն ձևավորվում է հետևյալ հիմնական աղբյուրներից՝

- նահանգային և մունիցիպալ կառույցներից ստացվող մուտքերից (տվյալ նահանգի

¹ Эймс Макгиннес, Мл. Многообразие, открытость и гарантия качества. Политика в области высшего образования в США \ http://www.ug.ru/ug_pril/az/96/08/05.html.

համալսարանի համար),

- ուսման դիմաց վճարումներից,
- դրամաշնորհներ, գիտահետազոտական ծրագրեր, ընկերությունների պատվերներ,
- հովանավորչական օգնություն,
- եկամուտներ արժեթղթերից,
- մուտքեր համալսարանական բժշկական կենտրոններից, սպորտային թիմերից և այլն:

Ընդ որում, հատկանշականը նահանգային և մունիցիպալ կառույցների բաժնի մշտական կրճատումն է համալսարանների բյուջեների կազմում (90%-ից 20-րդ դարի 70-ական թթ. մինչև 20-22% ներկա դրությամբ): Միաժամանակ ուսման դիմաց վճարումները նույնիսկ մասնավոր բուհերի բյուջեներում չեն գերազանցում 50 %-ը¹:

Եվրամիության երկրները միջին հաշվով ներկայումս գիտության և կադրերի պատրաստման համար ծախսում են ՀՆԱ-ի շուրջ 5%-ը, ինչը համապատասխանում է ԱՄՆ-ի ծախսերի մակարդակին, սակայն ԱՄՆ-ում մասնավոր ներդրումները գրեթե վեց անգամ ավելին են, և մեկ ուսանողին ընկնող ծախսերը Եվրամիությունում երկու անգամ ավելի ցածր են, քան ԱՄՆ-ում²: Գերմանիայում, որտեղ ուսուցումը շարունակում է մնալ հիմնականում անվճար, բուհերն ունեն սահմանափակ հնարավորություններ արտաբյուջետային միջոցների ներգրավման համար: Լրացուցիչ ֆինանսական միջոցներ բուհերը ստանում են հիմնականում գիտահետազոտական աշխատանքների դիմաց կատարված պատվերների հիման վրա: Սակայն այստեղ ամենայն սրությամբ կանգնած է վճարովի ուսուցման հարցը, ինչի հետ կապված բուհերն ակնկալում են իրենց բյուջեների գզալի համալրում: Ֆրանսիայում նույնպես բարձրագույն կրթության ֆինանսավորման գրեթե 90%-ը իրականացվում է պետական բյուջեի միջոցների հաշվին³:

Մասնագիտական կրթության ֆինանսավորման տարբեր աղբյուրների օպտիմալ գույքակցումը կախված է բազմաթիվ գործոններից, մասնավորապես՝ տնտեսության զարգացման վիճակից, բյուջետային մուտքերից, գիտատեխնիկական զարգացման աստիճանից, երկրի դեկլարացիայի կողմից խնդրի ընկալման աստիճանից և այլն, ուստի և տարբեր երկրներում այն լուծվում է տարբեր ձևերով: Ամենուրեք բարձրագույն մասնագիտական կրթության ֆինանսավորման հիմնական սկզբունքը նրա համատեղ՝ պետական և մասնավոր ֆինանսավորումն է և, այդ առումով, որոշակի հարաբերակցության մշակումը: Ընդ որում, թեև երկու դեպքում էլ տեղի է ունենում ներդրում «մարդկային կապիտալի» մեջ, սակայն վերջինիս ժամանակ դրա շնորհիվ բարձրանում են անհատական եկամուտները, հետևաբար անհատը պետք է մասնակցություն ցուցաբերի ուսուցման ֆինանսավորմանը: Միաժամանակ, գոյություն ունեն նաև սոցիալական բնույթի օգուտներ, որոնցով նույնպես պետք է պայմանավորված լինի ներդրումների իրականացումը, այստեղ «արտադրում» է, վերջին հաշվով, ոչ թե այն, ինչը բավարարում է մարդու պահանջները, այլ ինքը՝ մարդը՝ որպես հասարակության անդամ, ուստի և կատարվող ներդրումները կարելի է համարել ոչ թե սպառողական բնույթի ծախսեր, այլ ազգային հարստության աճի կարևորագույն աղբյուր: Հատկանշական է, որ մասնավոր ֆինանսավորման բաժինը բարձրագույն կրթության ֆինանսավորման ոլորտում աճել է գրեթե բոլոր երկրներում (զարգացած երկրներում այն աճել է շուրջ 3%-ով), իսկ օրինակ՝ Ավստրալիայում, Անգլիայում, Իտալիայում՝ 9%-ից ավելին: Ընդհանուր առմամբ, բարձրագույն կրթության մասնավոր ֆինանսավորումն ըստ երկրների խիստ տարբեր է, այսպես, Դանիայում, Ֆինլանդիայում, Հունաստանում, Նորվեգիայում և Թուրքիայում այն կազմում է 5%, իսկ ԱՄՆ-ում, Ավստրալիայում, Ճապոնիայում 50%-ից ավելին է⁴:

Բարձրագույն կրթության ֆինանսավորման աղբյուրների կազմում տնտեսապես զարգացած երկրներում հատկապես կարևոր տեղ է հատկացվում ընկերությունների կողմից կատարվող ներդրումներին: Ուստի և կարևոր խնդիր է այնպիսի մեխանիզմների ստեղծումը,

¹ Аргучинцев А.В. Шесть американских университетов за девять дней.// Электронная газета. Иркутский университет, №8 (1609), 2005. <http://www.isu.ru/newspaper/0805/index.html>

² Лукичев Г., США и Европейский союз: конкуренция в образовании и исследованиях, «В мире науки», №10, 2003. http://www.slou-party.ru/ideology/party_posit/science/1072419259.html

³ Сулян В.Б. Образование в США: состояние и приоритеты развития.// США и Канада.-М.:2000, №1, стр. 89.

⁴ Education at a Glance: OECD Indicators - 2006 Edition, OECD 2005 – A, B, C, D chapter.

որոնց միջոցով կխրախուսվեն այդ աղբյուրների ներգրավումը և ուղղումը նշված նպատակների ֆինանսավորմանը: Որպես կանոն, մասնագիտական կրթության ֆինանսավորումը մասնավոր ընկերությունների կողմից կարող է իրականացվել տարբեր եղանակներով՝

- ուսումնական հաստատությունների ֆինանսավորման միջոցով,
- սովորողների ֆինանսավորման միջոցով,
- աշխատողների՝ անմիջապես աշխատատեղերում կրթություն ստանալու ֆինանսավորման ճանապարհով:

Ժամանակակից պայմաններում մասնագիտական կրթության զարգացման կարևորագույն տնտեսական մեխանիզմներից է ֆինանսավորման հարկային խրախուսումը: Մի շարք զարգացած երկրներում ընկերությունների շահույթի հարկման ժամանակ խրախուսվում են կրթության, կադրերի մասնագիտական պատրաստման նպատակներով կատարվող ներդրումները, նախատեսվում են տարբեր հարկային արտոնություններ: Հատկապես կրթական նպատակների ֆինանսավորմանն ուղղվող միջոցների ազատումը հարկումից, կադրերի պատրաստման և վերապատրաստման ծախսերի ներառումը արտադրության և իրացման ծախսերի կազմ: Հարկային օրենսդրության օգնությամբ հնարավոր է նաև խրախուսել միջոցների ներգրավումը վճարովի ուսուցման համակարգի ընդլայնման համար:

ԼԻԼԻԹ ԱՎԳԱԼՅԱՆ

ՎՊՄԻ դասախոս

**ՎԵՐԱԶԳԱՅԻՆ ԲԱՆԿԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԳԻՐՆԵՐԸ
ՖԻՆԱՆՍԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԾԳՆԱԺԱՄԻ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ**

Ազգային բանկերի ելքը արտասահմանյան ֆինանսական շուկա կապված է արտադրական և առևտրային կապիտալի միջազգայնացման հետ: Այլ խոսքով՝ բանկերը գործունեության իրականացման աշխարհագրական տեղադիրքը տեղափոխում են՝ հետևելով իրենց հաճախորդների ֆինանսական պահանջմունքներին: Ընդ որում, վերջիններիս համար հաճախորդների շահերի և վճարահաշվարկային աջակցության պահանջմունքների փոփոխություններին նպաստեցին 20-րդ դարի 1960-1970թթ. զարգացած երկրների բանկային բիզնեսի միջազգայնացման հիմնական գործոնները՝ միևնույն ժամանակ չանտեսելով բանկերի սեփական շահերի գործոնը: Հաճախ ընդունող երկրում հենց բանկերի ֆինանսավորման առավել էժան աղբյուրները, առանձին գործառնությունների ավելի բարձր եկամտաբերությունը, ազգային տնտեսությունում «հնացած բանկային ծառայության» արտահանումը արտասահման, առանձին երկրների և տարածաշրջանների տնտեսական զարգացման միտումները, համաշխարհային ֆինանսական կենտրոնների գրավչությունը այն լրացուցիչ գործոններն են, որոնք նպաստում են բանկային կապիտալի և գործառնությունների միջազգայնացմանը: Այդ գործոնները հանգեցնում են աշխարհի խոշորագույն բանկերի գլոբալացմանը և դրանց ակտիվության բարձրացմանը: Հիմնական ցուցանիշները, որոնք օգտագործվում են վարկանիշներ կազմելու համար և վկայում են այդպիսի բանկերի մեծությունը, հանդիսանում են այդ բանկերի սեփական կապիտալի մեծությունը, ակտիվների ծավալը, շահույթի մեծությունը:

Այսպես, բանկի հուսալիության բարձրացման հիմնական գրավականներից է համարվում հեղինակավոր ռեյտինգների օգտագործումը՝ ցույց տալու միջազգային բանկերի շրջանակներում տվյալ բանկի վարկանիշը: Այսպես օրինակ, The Banker, Euromoney, Banker's Almanac ամսագրերի կողմից տրամադրված ռեյտինգները դիրքորոշում են աշխարհի խոշոր բանկերը դրանց հուսալիության ապահովման հիմնական ցուցանիշների համատեքստում:

20-րդ դարի վերջին և 21-րդ դարի սկզբին տեղի է ունենում ֆինանսական շուկաների գլոբալացման գործընթացը, ինչը նպաստում է բանկային բիզնեսի և տնտեսության իրական հատվածի սերտաճման գործընթացին: Արդյունքում, ազգային տնտեսություններում աստիճանաբար մեծանում է միջազգային բանկային բիզնեսի հիմնական սուբյեկտների՝ վերագ-